

Юрій Савчук (Київ)

ОСОБИСТІ РЕЧІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У КОЛЕКЦІЯХ МУЗЕЇВ ЄВРОПИ

Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt

Вергілій

«...Історія є не тільки науковою реконструкцією минулого, побудованою на джерельних матеріалах, а й спорудою, що опирається на глибинні взірці культури, теоретичні гіпотези та ідеологічні позиції»¹. Погоджуючись з міркуваннями сучасних шведських працівників історичної науки, наважимося на доповнення. На наш погляд, важливу роль її «третього кита» відіграє суб'єктивна інтерпретація дослідника, транскрибована посередництвом широкого діапазону відчуттів та уявлень. Невичерпним та досить потужним джерелом останніх слугують збережені матеріальні пам'ятки тієї чи іншої історичної епохи.

Особливу групу цих реліквій складають особисті речі видатних історичних постатей. Наукова та мистецька цінність «іменних» делегатів матеріальної культури обумовлена не тільки максимальним ступенем достовірності (хоча, перш за все, саме в цьому їх особлива значущість для процесу відновлення того чи іншого фрагменту цілісного історичного полотна). На загальному фоні історичного горизонту вони виокремлюють суспільних провідників, надають їхнім образам об'ємності, акцентують увагу на особистих якостях, очищають історичні портрети від нашарувань омертвілих ідеологічних декорацій, а у деяких випадках — спричиняються до розуміння особистісної мотивації багатьох каденцій божественної мелодії історії. Нерідко трапляється — слугують своєрідним барометром відповідності уявлень історика про той чи інший предмет, подію, факт реаліям історичної дії, так би мовити, — універсальним тестом багатьох теоретичних конструкцій, витворених в інтелектуальних лабораторіях пізнішого історичного часу.

Дане дослідження присвячене скарбниці пам'яток, які належали Б. Хмельницькому. Всі ці унікальні речі: шапка, хрест, миска, булава, нагай, шабля та прапор, що нині перебувають на зберіганні у колекціях музеїв Європи й становлять предмет нашого зацікавлення, перейшли через віки власною стежкою долі. До окремих з них остання виявилася

більш прихильною, іншим судилося пережити чимало трагічних моментів. Втім, кожна з них є неповторною, у багатьох випадках спорідненою з історією колекцій, визначних родин та країн, що стали місцем їх шанобливого притулку впродовж століть. Окремі пам'ятки ніколи не переривали пуповини історичного зв'язку з іменем свого власника, інші — щойно увійшли у коло визнаних наукою іменитих спадкоємців. Попри різну наукову та історичну значимість (деякі, як-то нагай, миска є побутовими речами, інші — булава, прапор — відігравали роль символів володаря держави), всі вони обіймають почесне місце оберегів історичної пам'яті козацького народу, належать до найцінніших національних святинь, оскільки є «живими свідками» діянь одного з найвеличніших синів українського люду — творця Української держави нового часу — Гетьмана Війська Запорозького Богдана-Зіновія Хмельницького.

Географічно місця зберігання досліджуваних пам'яток охоплюють територію чотирьох європейських країн. Ними стали музейні центри України, Польщі, Швеції та Росії².

Серед вище поіменованих речей першого володаря гетьманської булави в Україні зберігається тільки шапка Б. Хмельницького — коштовна прикраса експозиції Національного музею історії України, що цього року відзначив перше сторіччя свого існування і веде свій родовід від міського Музею старожитностей та мистецтв³. Саме до цієї поважної культурно-просвітницької установи Києва початку двадцятого сторіччя потрапила шапка Б. Хмельницького. Сучасний тій події запис, внесений до першого тому «Инвентаря Киевского Музея Древностей и Искусствъ» у 1911 р., інформує про обставини її прилучення до колекції: «Шапка XVII века палеваго шелка густо расписана серебром; орнаментъ растительный; низъ обшитъ серебряной и зеленого шелка бахромой. Диаметръ ок. 58 сант. Высота около 28 сант. Хранилась у правнучатой племянницы Богдана Хмельницкаго Ольги Александровны Петровской, жившей въ [общине (?)] и была по преданію собственностью Богдана Хмельницкаго. Даръ Варвары Николовны Ханенко»⁴. Коротко вістку про це нотує й «Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея за 1911 год»: «Следует затем отметить... очень интересную шапку казацкой эпохи, всю расшитую серебром, — дар В. Н. Ханенко»⁵. Відомо також, що остання придбала її для музею за 50 рублів⁶.

Під час першої світової війни частина колекції музею була евакуйована. 6 вересня 1915 р. 6500 одиниць зберігання було вивезено до Москви. Однак згодом всі вони були повернуті до Києва⁷. Можливо, поміж цієї групи експонатів перебувала й шапка Б. Хмельницького та віднайти документальне підтвердження цьому нам не пощастило.

Реорганізація музейної справи 20–30-х рр., що знайшла вияв у перейменуваннях та структурній корекції функціонування музейних колекцій, спричинена утвердженням комуністичного суспільного устрою, на щастя ніяк не позначилися на долі цінного експонату⁸.

Найбільшим випробуванням у ХХ ст. для нього, як, загалом, переважної більшості музейних збірок України, стали трагічні події Вітчизняної війни 1941–45 рр. Низка опублікованих документів, найновіші спеціальні дослідження частково проливають світло на долю музейних фондів міст Києва та Харкова⁹. Вони деталізують деякі обставини ганебних актів вандалізму, вчинених фашизмом на окупованій території. Та, на жаль, наявні відомості не дозволяють конкретизувати дату та обставини перебігу подій осібно кожної речі, оскільки пограбування відбувалося у декілька етапів протягом всього періоду окупації: жовтні-грудні 1941 р., восени 1943 р.¹⁰

Що стосується безпосередньо шапки Б. Хмельницького, то вона не увійшла до вибраної групи унікальних експонатів Центрального Історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, які 30 серпня 1941 р. були евакуйовані до Уфи й повернені власнику вісьмома вагонами шойно у грудні 1947 р.¹¹ Тому музейна річ опинилася серед великої частки культурних цінностей, вивезених до Німеччини. Стверджувати це дає підстави доконаний факт її повоєнних мандрів, частково змальованих у «Справке» (див.: Документ № 1), спорядженій за підписом Директора Білоруського Державного Музею історії Великої Вітчизняної війни С. Шуцького 15 травня 1954 р. Нею супроводжено акт передачі реліквії в особі Уряду УРСР українському народу у 1954 р. З цього важливого документу довідуємося, що у 1947 р. шапка потрапила до музею шляхом реституції від Радянської Воєнної Адміністрації у Німеччині разом з іншими цінностями колишнього Білоруського Державного Історичного Музею у Мінську, поміж яких знаходилися й фрагменти колекцій інших музеїв¹². Наявність старої музейної бірки (її зміст нам знаний із нотаток «Инвентаря Киевскаго Музея Древностей и Искусствъ» 1911 р.) зумовила інвентаризацію новоприбулої речі як шапки Б. Хмельницького. Впевненості у вірності атрибуції експонату, зокрема датуванні, додали результати наукової експертизи, здійсненої старшим науковим співробітником Державного Історичного музею у Москві, кандидатом історичних наук Л. І. Якуніною. Дослідниця — авторитетний фахівець у галузі старовинних тканин — дійшла висновку про безсумнівну належність шапки особі високого суспільного стану та її походження з ХVІІ ст. Відомості «Справки» цінні також детальним описом експонату, який суттєво доповнює відомості початку сторіччя й слугує важливим джерелом цілісного уявлення про первісний вигляд пам'ятки.

У дні урочистого святкування 300-ої річниці возз'єднання України з Росією шапка Б. Хмельницького була передана до Київського державного історичного музею як дарунок українському народові від Білоруської РСР¹³. 16.VIII. 1954 р., про що свідчить запис в Інвентарній книзі тканин (Т. — 6), вона була облікована серед експонатів основного фонду під № 4618¹⁴. Від 60-х рр. пам'ятка незмінно прикрашає експозицію відділу феодальної епохи¹⁵.

Свого часу в Україні з ім'ям Хмельницького кореспондував ширший ряд пам'яток. Кілька сторіч у Києво-Печерській Лаврі зберігався золотий хрест на позолоченому седесі, піднесений гетьманом у дарунок цій християнській святині. Зокрема він фігурує в описі ризниці Успенського собору за 1751 р.¹⁶ У 1922 р. разом з іншими церковними цінностями Києво-Печерської Лаври, конфіскованими губернською комісією, хрест потрапив до Москви¹⁷. Однак після довгих переговорів із Всеукраїнською Академією наук у 1923 р. його було повернуто Історичному музею, щоправда, дещо пошкодженим¹⁸. У 1933 р. дорогоцінний вклад гетьмана Б. Хмельницького у Лаврську скарбницю знову вивезено до Росії¹⁹. На жаль, подальшу долю реліквії з'ясувати не вдалося.

У Москві перебуває ще одна пам'ятка, пов'язана з ім'ям українського гетьмана. Колекцію Державного Історичного музею свого часу поповнила миска Б. Хмельницького²⁰. Ключем до атрибуції експонату став викарбуваний на ньому герб «Абданк»²¹, яким, як свідчать джерела, послуговувався Хмельницький.

Найбільше предметів, які історична традиція єднає з ім'ям козацького гетьмана, є власністю музеїв Польщі. Найбагатшою під цим оглядом виявилась Фондація кн. Чарторизьких (з 18 грудня 1950 р. діє як структурна одиниця Національного музею у Кракові), де зберігаються нагай та шабля Богдана²². На жаль, вузькі рамки статті не дозволяють бодай побіжно простежити канву історичного розвитку унікальної музейної збірки кн. Чарторизьких, яка наступного року відзначатиме 200-річний ювілей. У цій ситуації змушені обмежитись переліком найважливішої літератури з історії колекції²³ та сконцентрувати увагу тільки на деяких її епізодах, які виводять нас на слід досліджуваних пам'яток.

Початки зібрання кн. Чарторизьких поклав музей «Святині Пам'яті», урочисто відчинений для відвідувачів у 1801 р. у Пулавах. Небавом з легкої руки фундаторки — княжни Ізабелли Чарторизької — набув незвичної назви «Святині Сивіли»²⁴. За задумом володарки музейне зібрання мало прислужитися порятунку національних святинь та пам'яток культури в умовах ліквідації державної самостійності Польщі наприкінці XVIII ст. Його високий пафос та

ідейну спорідненість були покликані ще виразніше підкреслити окрім назви, лаконічне гасло: «Минуле — Майбутньому», викарбуване над вхідними дверми та, навіть, архітектурна подібність залишкам руїн старовинної римською святині у Тіволі²⁵.

Саме у цій шанобливо плеканій, дбайливо дібраній та усесвітньо відомій колекції, як інформують інвентарі та каталоги, знайшлися на початку XIX ст. особисті речі Б. Хмельницького. Перші нотатки містять надзвичайно скупі відомості, інколи обмежені назвою предмета та його власника. Зокрема, рукописний «Інвентар святині Сивілі» у переліку експонатів виокремлює позицію № 656: «Нагай Богдана Хмельницького»²⁶. Нічого нового не додає й «Каталог Збройовні з 1877 р.»²⁷: «Великий нагай Хмельницького»²⁸. Наступне сторіччя також не збагатило дослідників новою інформацією: графа «походження» інвентарної картки експонату Фундації кн. Чарторизьких, досі пуста. Зрештою, це трансформує питання належності нагая Хмельницькому у дискусійне. До аргументів на користь існуючого твердження зарахуймо традицію, яка вже сягнула двох сторіч і хронологічно переважає історичну дистанцію від доби Хмельницького до моменту першої публічної атрибуції пам'ятки на початку XIX ст. Необхідно зважати й на загально визнану у справі колекціонування кваліфікацію кн. Ізабелли Чарторизької, наділеної непересічним смаком та відчуттям старовини, швидкою орієнтацією та досконалою обізнаністю з цим елітарним заняттям. Достатньо згадати, що свого часу їй вдалося придбати для своєї колекції крісло Шекспіра, порохівницю короля Генріха VIII, дещо з власності Олівера Кромвеля та капітана Кука, полотна Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Рембрандта, а з речей визначних постатей Речі Посполитої доби сучасної Хмельницькому — жупан Станіслава Жолкевського, бурку Стефана Чарнецького²⁹. Попри це наголосимо: пізніші дослідження музейного зібрання довели, що при комплектуванні колекції у початковий — пулавський період — не було зафіксовано підробок. Як виняток, траплялися випадки помилкової атрибуції.

Не деталізуючи опис нагая Хмельницького, запозичений нами з інвентарної картки (її копію наводимо у додатках (див.: Документ № 2)), відзначимо тільки загальні параметри та деякі особисті враження від знайомства з пам'яткою. Найбільше перехоплює дух та карбується в пам'яті її масивність. Так, переріз держака сягає близько 4-х см, а загальна довжина (включаючи розміри бича) — понад 1 м. Держак виготовлений з неошкуреного вишневого дерева й оповитий пасом з волової сириці. Бич являє собою плетиво з сириці, наповнене в середині волоссям. Нагай зберігся дуже добре. Так само як і кілька

сторіч тому, він зберігає ознаки сили, моці та твердості — безперечно властиві його історичному власнику.

Більше доказів високого становища особистих речей козацького гетьмана має шабля. Найповажнішими видаються карбовані золотом портрет особи з булавою у правіці та напис, у якому йдеться про збройні змагання перших років Національно-визвольної війни.

Шабля Б. Хмельницького на противагу нагаю надбала ширше коло джерел. Вперше вона згадується поміж пам'яток «Святині Сивіли»: «Палаш у чорних піхвах, оков залізний, із золотим портретом Б. Хмельницького й ним наданий до костелу³⁰ у Сокалі. На лезі напис: «Що під Зборовом, Збаражем, тобі в нашій славі не було утрати»³¹. Ще лаконічніше інформує про це інше, вже цитоване нами, джерело — «Інвентар святині Сивіли в Пулавах»: «Палаш у чорних піхвах. Окови залізні. Належав Богдану Хмельницькому»³². Отже, нотатки дозволяють датувати надходження шаблі до колекції Чарторизьких щонайменше пулавським періодом (1801–31 рр.).

Наступні певні відомості про козацьку святиню походять щойно з 1877 р., коли місцем подальшого зберігання збірки було обрано Краків. Відомий нам «Каталог Збройовні з 1877 р.» подає її стислий опис: «Шабля проста, знищена іржею, із золотим погруддям Богдана Хмельницького. Без піхв»³³. Мало вартісний у ракурсі історичної інформації, він цінний тим, що відновлює перервану нитку спостережень над реліквією. Водночас впадають в око зауваження (наведені вперше) стосовно стану збереження пам'ятки: «знищена іржею», «без піхв». У цьому зв'язку викликають інтерес події кількох нещасливих десятиліть, що призвели до більшої руйнації зброї ніж попередні сторіччя. Тут доцільно висловити кілька зауваг щодо долі колекції Чарторизьких у 1831–74 рр. — найбільш трагічного періоду в її історії. Окремі епізоди зазначеного хронологічного відтинку, хоч документально і не кореспондують із «біографією» досліджуваної речі, проте не виключають такої імовірності й створюють певну уяву про критичність сучасних тим подіям обставин.

З поразкою листопадового повстання (1831 р.), побоюючись вилучення національних святинь з боку царської влади, кн. Ізабелла Чарторийська залишила Пулави та вивезла найкоштовніші речі до сенявського маєтку у Галичині, яка входила на той час до складу Австро-Угорщини. Інша частина збірки була розпорошена між різними таємними схованками на території, контрольованій Російською імперією. Найбільш ризикованим, зрозуміло, було переховування зброї, яка у воєнному протистоянні могла бути використана за прямим призначенням. Тому її місцезнаходження перебувало у великій таємниці. Відомий польський історик — дослідник колекції Чарторизь-

ких — Здислав Жигульський молодший оповів в одній зі своїх розвідок цікавий випадок. Він з'ясував, що значну частину колекції зброї пулавських музеїв, зокрема холодної, було спрямовано до палацу Замойських у Клеменсові, де замуровано в отворах вікон. Конспірація була настільки ретельною, що про схованку незабаром забули. Її було випадково виявлено за тридцять років (!) у часі перебудови палацу. Акцентуємо: зброю віднайдено у дуже поганому стані³⁴. Через певний час, у 1869 р., її відправлено до Парижа, де у готелі «Umbert» з 1849 р. поступово громадилась колекція Чарторизьких. За п'ять років нові мандри привели збірку зброї до Кракова. Цілком вірогідно, що шабля Б. Хмельницького, яка зазнала найбільше ушкоджень саме у цей період, могла знаходитися серед описаної вище групи експонатів.

Найбільш інформативним джерелом щодо шаблі Б. Хмельницького слугує текст каталогу Станіслава Сьвежа³⁵, якому вдалося майже повністю прочитати напис. За версією дослідника у ньому йшлося про наступне: «ЩО ПІД ЗБОРОВОМ, ЗБАРАЖОМ СЛАВИ ЗАРОБИЛИ / ІНЬШІ ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ НАГЛО ВТРАТИЛИ / НЕ БУЛО НА ЛЯХІВ СВОЇХ НАПАДАТИ / І З Б... (БЕРЕСТЕЧКА (?) — Ю. С.) ЗАРАЗ В СКОК УТІКАТИ / ТОБИ НАШІЙ СЛАВИ НЕ БУЛО ВТРАТИ 1652»³⁶. Наявність дати з великою достовірністю атрибує пам'ятку серединою XVII ст. й, на наш погляд, слугує достатнім підґрунтям для висунення гіпотези про належність шаблі Б. Хмельницькому. Їй додає реалістичності й зміст напису. Аналіз переконує, що він цілком міг належати Хмельницькому. Тільки Богдан — триумфатор Зборова та Збаража й відсутній під Берестечком, справедливо міг приписувати собі зароблену славу й, водночас, з гірким докором собі та оточенню, висловлюватись від першої особи про звитяги у війні та в третій особі мовити про учасників Берестецької баталії. Стосовно «біографії» пам'ятки, то Станіслав Сьвеж наслідує припущення про пожертвування костелу в Сокалі, висловлене у першій третині XIX ст., й мотиви якого нам не відомі³⁷.

Своєрідним ключем до розкриття таємниці належності шаблі тій чи іншій особі могла б слугувати атрибуція портрету, вигравірованого на лезі. Поза сумнівом: він належить власнику зброї. Принагідно зауважимо, що замовити карбування золотом власного портрета на особистій зброї могла дозволити собі тільки людина заможна, належна до вищих суспільних станів. Портретам Б. Хмельницького присвячено добру низку праць³⁸. Однак, жодна з них не апелює до взірця з досліджуваної нами пам'ятки. Попри необхідність доказовості твердження про належність шаблі (відтак портрета) саме Б. Хмельницькому (міркуємо: частково це нам вдалося), пояснити таку ситуацію можна й тим, що її фото жодного разу не публікувалося, доступ з

огляду на умови та обставини зберігання у середині XIX ст. був обмежений, й гравірування не було відоме широкому загалу істориків мистецтва. То ж спеціальні дослідження, які, можливо, розкриють таємницю унікальної речі, ще належить здійснити у майбутньому.

На щастя нинішній стан пам'ятки дозволяє ставити та реалізувати таку мету: поміж вцілілих оздоблень правого боку леза портрет зберігся найкраще. Хоча загалом доводиться визнати загальний стан шаблі як невтішний: чимала частина поверхні знищена іржею, а на окремих ділянках утворились наскрізні діри, лезо у багатьох місцях надщерблене. З правого боку помітні також фрагменти напису та рамки, а в центральній частині — зображення золотої шестипроменевої зірки. На звороті також видніються залишки гравірованої рамки, а в середині — золотої зірки. Довжина леза — 87,4 см, ширина поблизу руків'я — 5,3 см. Висота руків'я — 12 см. Копію інвентарної картки шаблі Б. Хмельницького долучаємо у «Документу № 3».

У музейних колекціях Польщі зберігається також булава Б. Хмельницького. Її власник — Музей Війська Польського. Вона потрапила до музею разом з вцілілими рештками експонатів Музею Ординації Красінських під час другої світової війни. Це сталося після варварського бомбардування будинку Бібліотеки Ординації Красінських у часі Варшавського повстання у 1944 р. Ймовірно, що саме тоді історична реліквія зазнала пошкоджень, про що свідчить її нинішній стан: загинуло пишне оздоблення руків'я зі слонової кістки, а головка потріскалася у багатьох місцях.

Нечисленні нотатки кількох рідкісних каталогів та альбомів музейних виставок кінця XIX — початку XX ст. певною мірою дозволяють більш менш цілісно простежити канву історичної долі унікальної пам'ятки, відтворити, до певної міри, її первісний вигляд, хронологію перебігу історичних подій.

Першу згадку про булаву Б. Хмельницького у літературі подибуємо вже у середині XIX ст. Її містить каталог виставки старожитностей та пам'яток мистецтва 1856 р., влаштованої у палаці графів Потоцьких на вулиці Краківське Передмістя у Варшаві на користь «*Domu Schronienia Opieki Najświętszej Maryi Panny*». Розділ «Прапори і знаки військові та цивільні» знайомить нас з булавою (експонат № 363) з повного рогу носорога, прикрашену сріблом й здолу оправлену слоновою кісткою. Булава датується XVII ст. Згідно з апробованим універсальним способом викладу матеріалу нижче подавались уточнення якихось деталей опису та додавалася інформація про власника предмету. У нашому випадку стверджується, що, згідно з переказом, булава мала належати гетьману Запорозьких козаків Богдану Хмельницькому. Її довжина сягає 0,320 м. Булава є власністю генерала

Вінцента Красінського³⁹ (повний текст замітки мовою оригіналу залучено у додатках — див.: «Документ № 4»).

Наступну вістку про гетьманський клейнод фіксуємо щойно за чверть сторіччя. Надзвичайно рідкісний сьогодні «Альбом творів мистецтва, застосованого у промисловості, з виставки, зорганізованої музеєм Промисловості та Рільництва у Варшаві у 1881 р.» заслуговує на особливу увагу ще й з тієї причини, що саме на шпальтах цього видання було опубліковано першу і досі єдину відому фотографію неушкодженої булави Б. Хмельницького⁴⁰.

Майже сторіччя документованої біографії пам'ятки (середина XIX — середина XX ст.) (за винятком подій січневого повстання 1863 р.⁴¹) не позначене якимись надзвичайними обставинами. Як вже згадувалося, у 1856 р. вона належала колекції генерала Вінцента Красінського (логічно припустити, що вона зберігалась там вже в першій половині XIX ст.), на основі якої у 1860 р. було утворено Музей Ординації Красінських. Доказом перебування булави у цій багатій раритетами збірці слугує найбільш повний інвентар зібрання, опрацьований відомим дослідником старожитностей Францішком Пулаським на початку XX ст. У сьомому розділі «Інвентаря Збройовні Ординації гр. Красінських», майже однойменному з каталогом 1856 р., «Прапори, символи військові та цивільні» позиція № 672 оповідає про вже знайому нам булаву XVII ст.: «Булава з XVII ст. (за легендою Богдана Хмельницького). Руків'я та куля зроблені з рогу носорога, прикрашена “drucikami” срібними й завершена кістяним руків'ям. Довжина 32 см»⁴². Можна з певністю стверджувати, що булава перебувала на зберіганні у згаданому музеї до варварського бомбардування 1944 р.

І цього разу сукупність повідомлень не містить прямих та незаперечних доказів (ще раз відзначимо, як і у випадку з шапкою, нагаєм чи шаблею) належності булави Б. Хмельницькому. Головним аргументом, як, зрештою, й в інших випадках, слугує стійка та глибока історична традиція, яка своїми коріннями сягає щонайменше XIX ст.

Необхідним арсеналом документальних свідчень та вагомих аргументів нині володіє тільки прапор Б. Хмельницького. Він складає надбання ще одного військового музею. На цей раз — Стокгольмського.

На сторінки наукових видань прапор Б. Хмельницького⁴³ потрапив одного року з шапкою — 1911-го. Щоправда дебют виявився невдалим: зашкодила помилкова атрибуція гетьманського клейноду, представленою як делегата групи московських прапорів XVII ст. — «Знамен старого типа» (з «Животворящим» хрестом)⁴⁴. Більше того, дослідницький огріх витворив хибне твердження про існування двох прапорів з однаковим зображенням⁴⁵.

Достовірна інформація про гетьманський прапор, була вперше оголошена автором цих рядків на міжнародній конференції з нагоди 350-річчя від початку Національно-визвольної війни, що відбулася у травні 1998 р. у м. Києві. Текст доповіді — результат тривалої та плідної співпраці у вивченні стокгольмської реліквії з Головою Державної трофейної колекції Швеції п. Є. Турек, включений до матеріалів конференції, підготовлених до друку Відділом історії середніх віків Інституту історії України НАНУ, і які, маємо надію, незабаром побачать світ⁴⁶. Це позбавляє потреби детального опису як самої пам'ятки так і подробиць її багатовікової одиссеї, висвітлених в анотованому дослідженні. Нижче обмежимося реферативним викладом матеріалу за аналогією з іншими пам'ятками й зупинимося тільки на деяких головних тезах кінцевих висновків.

Окрім певності у належності прапора саме Б. Хмельницькому, що підтверджують ініціали гетьманського імені та аббревіатура його титулу: «Б. Х Г. .ЕК. МЛЮ .В. .З.» — Богдан Хмельницький Гетьман Єго Королівської Милості Війська Запорозького, — історична «біографія» унікальної пам'ятки має кілька інших виразних переваг у порівнянні з літописами інших речей козацького гетьмана. Хронологічно вона охоплює найтриваліший період, а фактологічно найповніша. Дослідження дозволяють встановити орієнтовний час виготовлення гетьманського клейноду (у попередніх працях ми обстоювали часовий проміжок між 1649–51 рр.). Прапор утримує й першість щодо першої документальної фіксації: його перебування у Стокгольмі відоме згідно з реєстром трофеїв шведських королів 1685 р. вже наприкінці XVII ст. Аналіз різноманітних джерел надає змогу у вірогідний спосіб відтворити й обставини транспортування до Швеції, простежені та документально підтверджені прикладом міграції інших козацьких прапорів Національно-визвольної війни⁴⁷. Певних уточнень стосовно місця зберігання прапора потребує XVIII ст., позаяк від початку XIX ст. маємо більш менш вивірені координати. З 1817 р. місцем зберігання трофеїв шведських королів, поміж якими, ймовірно, перебував й прапор Б. Хмельницького, була усипальниця Карла XII, а на початку XX ст. — Нордська музей (Nordiska museet). Згодом їх господарем став Військовий музей (Armémuseum).

Наукові студії над прапором Б. Хмельницького далеко не вичерпані. Вони респондують чималим потенціалом. У перспективі належить здійснити деякі хімічні дослідження, що можуть збагатити наші знання про складові компоненти фарб, тонкощі художнього ремесла, а, гіпотетично, і осередок виготовлення.

Непрочитаним залишається також зміст емблематичної композиції, що, на нашу думку, приховує певний символічний задум, виражений

посередництвом кількості та кольору зірок, кола та певної форми хреста. Розкриття цієї таємниці дозволило б зазирнути крізь своєрідну призму символічних образів, які у середньовічній свідомості посідали особливе місце та відігравали далеко не другорядну роль, а в багатьох випадках слугували специфічним віддзеркаленням провідних політичних, релігійних чи філософських ідей свого часу, зануритись у первісний, незайманий пізнішими інтерпретаціями, світ ідеологічних уявлень сучасної Хмельницькому епохи (або його особистих, коли б вдалося виявити обсяги та характер причетності гетьмана до процесу творення прапора), особливостей його формування та вираження, психологічної мотивації. Однак вже сам факт виявлення прапора Б. Хмельницького видається у цьому контексті особливо важливим. Він слугує важливою ілюстрацією кристалізації державницької позиції козацького гетьмана, ламає усталені десятиріччями погляди на генезу запорозької символіки як таку, що тривалий час була позбавлена власного ядра, послуговувалась емблематичною традицією могутніх «сюзеренів»⁴⁸.

Особисті речі Б. Хмельницького слугують важливим джерелом реконструкції об'ємного історичного портрета гетьмана, сприяють його індивідуалізації, підкреслюють його велич та суперечність як національного провідника, наповнюють емоційною напругою, в першу чергу необхідною при створенні історичних мистецьких полотен, художніх творів. У ширшому плані залучені до наукового обігу музейні експонати нададуть фахівцям цінні відомості для дослідницьких праць з іконографії, зброєзнавства, історії побуту та ремесел.

Воля історії зробила «Мойсея народу руського», що пробудив до повнокровного політичного життя, підвів з колін під'яремну, але не скорену Україну, найбільш знаним українцем у Європі XVII ст. Вона ж примхливо розподілила між усіма головними акторами тогочасної грандіозної історичної вистави: Києвом, Варшавою-Краковом, Стокгольмом та Москвою, немов на згадку, оригінальні декорації — особисті речі славетного гетьмана. Коротке знайомство з ними, а за їх посередництвом і з особою володаря, вповні підтверджує істинність слів, запозичених з «Енеїди» Вергілія: «SUNT LACRIMAE RERUM ET MENTEM MORTALIA TANGUNT» (і речі мають свої сльози, а долі людські хапають за серце)⁴⁹...

---

¹ Гернер К. Карлсон К.-С. Україна і Швеція в історичній перспективі. — Стокгольм, 1995. — С. 5.

² На жаль, за винятком шапки та нагая, ми не мали змоги ознайомитися з унікальними музейними пам'ятками *de visa*, тому головним джерелом інформації стали музейні інвентарі та каталоги, а також наукова література.

³ У 1897–1904 рр. музей функціонував у вигляді виставок (з 1899 р. — постійної), організованих київським Товариством старожитностей та мистецтв. Щойно 30 грудня 1904 р. відбулось офіційне відкриття та присвоєння назви: Київський художньо-промисловий та науковий музей ім. імператора Миколи II.

⁴ Инвентарь Киевского Музея Древностей и Искусствъ. Историческій отдель. Т. 1. — № 732. (Див.: прим. № 3). Нині зберігається у фондах Національного художнього музею України. Ми користувалися його точною копією, знятою у 1993 р. на замовлення Національного музею історії України.

⁵ Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея за 1911 год. — К., 1912. — С. 12.

⁶ Инвентарь Киевского Музея... — № 732.

⁷ Заклинський Р. З історії Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка // Життя і революція. — 1928. — № 3. — С. 174–176.

⁸ Декретом від 23.06.1919 р. музей посів становище 1-го Державного музею. 16 серпня 1924 р. останній перейменовано на Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Г. Шевченка, а 11 вересня 1935 р. на Центральний історичний музей. Наступними роками музей ще кілька раз змінював свою назву. У 1944 р. відновив діяльність як Державний республіканський історичний музей УРСР, а 1950 р. отримав назву Київський державний історичний музей. Нинішню назву — Національний музей історії України — набув у 1991 р. (Див.: Шовкопляс Г. М. Ханенки і музеї Києва // Матеріали наук.-практичної конф., присвяченої міжнародному дню музеїв: До сторіччя Національного музею історії України. — К., 1998. — С. 12–35; Ковтанюк Н. Г., Шовкопляс Г. М. Сторінки історії музею (20–50-ті роки ХХ ст.) // Національний музей історії України: його фундатори та колекції. — К., 1999. — С. 3–24).

⁹ Кот С. І. Нові документи про долю культурних цінностей переданих з музеїв РСФСР на Україну // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 2: Український археографічний збірник. — Т. 5. — К., 1993. — С. 321–334.

¹⁰ Сообщения Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причинённого ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР о разрушениях и зверствах, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в г. Киеве. — М., 1944. — С. 4–9; Преступные цели — преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. 1941–1945. — М., 1963. — С. 279–280, 291. Українською мовою матеріали опубліковані у: Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. — К., 1963. — С. 333–336, 251–252, 324–325.

¹¹ Ковтанюк Н. Г., Шовкопляс Г. М. Сторінки історії музею... — С. 18.

¹² Національний музей історії України (далі — НМІУ). — КВ № 10336.

¹³ Київський державний історичний музей (путівник). — К., 1955. — С. 47; Подарунки українському народові на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією. Каталог. — К., 1958. — С. 25.

¹⁴ НМІУ. Інвентарна книга тканин. Т. 6. — № 4618. У цьому випадку не подаємо текст запису, оскільки він повторює (в перекладі на українську мову) опис шапки, відомий зі «Справки» 1954 р. білоруського музею.

¹⁵ Державний історичний музей Української РСР. Путівник (дожовтневий період). — К., 1966. — С. 43.

¹⁶ Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. — К., 1970. — С. 72.

¹⁷ Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. — К., 1996. — С. 65.

¹⁸ Варшавська М. М. Петро Петрович Курінний — один із зачинателів музейної справи в Україні // Матеріали наук.-практичної конф., присвяченої міжнародному дню музеїв: До сторіччя Національного музею історії України. — К., 1998. — С. 6; Культурне будівництво в Українській РСР (1917–1927). Збірник документів і матеріалів. — К., 1979. — С. 264–265.

¹⁹ Верига В. Конфіскація церковних цінностей. — С. 70; Варшавська М. М. Петро Петрович Курінний. — С. 6.

²⁰ Государственный Исторический музей. Путеводитель. Украина и Белоруссия в XVII в. Культура Московского государства в XVII в. Залы XVIII — XIX. — М., 1938. — С. 9; Реликвии истории государства Российского. — М., 1995. — С. 11.

²¹ Государственный Исторический музей. Путеводитель. — М., 1947. — С. 87.

²² Національний музей у Кракові. Фондація кн. Чарторизьких. MNK–XIV–218; MNK–XIV–35.

²³ Sokołowski M. Muzeum XX Czartoryskich w Krakowie. Kwartalnik historyczny. 1892. R. VI; Komornicki S. Przewodnik po Muzeum Książat Czartoryskich w Krakowie. Kraków, 1938; Wierzbicki M. Oddział Zbiory Czartoryskich. Zarys historii Zbiorów Sprawozdania i rozprawy Muzeum Narodowego w Krakowie. T. III. — Wrocław; Kraków, 1957. — S. 179–217; Żygulski Z. (jun.) Dzieje zbiorów puławskich (Łwątynia Sybilli i Dom Gotycki) Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie. T. VII. — Kraków, 1962. — S. 5–265.

²⁴ Грецькою: sibylla — жінка-пророк, наділена даром передбачення.

²⁵ Muzeum Narodowe w Krakowie. Zbiory Czartoryskich. Historia i wybór zabytków. — Warszawa, 1978. — S. 6–9.

²⁶ Inwentarz Łwątyni Sybilli w Puławach (1815) 1849. — S. 77, poz. 656. На жаль, на відміну від каталогу «Готичного Будинку» (іншого музейного зібрання, облаштованого у Пулавах), що побачив світ у Варшаві у 1828 р., рукописний каталог «Святині Сивіли» так і не з'явився друком (див.: Sokołowski M. Muzeum XX Czartoryskich... — S. 230–231).

²⁷ Десятиліттям вимушеного еміграційного життя пулавських колекцій поклатала край фундація Музею кн. Чарторизьких у Кракові у 1874 р. Розпорошені по світах експонати, відтепер було згромаджено «під одним дахом» й розподілено між шістьма відділами. Збірка зброї концентрувалася у 2-му, що отримав назву «Збройовні».

²⁸ Katalog Zbrojowni z r. 1877. Автором каталогу є Леон Бентковський — куратор музейних зібрань. Він працював над їхнім упорядкуванням після зосередження у Кракові.

²⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie. Zbiory Czartoryskich. Historia i wybór zabytków. — S. 6–7, 10.

³⁰ Можливо, тут малась на увазі церква, оскільки досить часто польські дослідники церковне приміщення різних конфесій іменували костелом.

³¹ Poczest Pamiętników w Łw. Sybilli. — S. 90, poz. 3032.

³² Inwentarz Łwątyni Sybilli... — S. 231.

³³ Katalog Zbrojowni Łwątyni Sybilli z r. 1877.

³⁴ Muzeum Narodowe w Krakowie. Zbiory Czartoryskich. Historia i wybór zabytków. — S. 21.

³⁵ Станіслав Сьвеж-Залеський (Stanisław Gwierz-Zaleski) у часі впорядкування рукописного каталогу, який залишився незавершеним, молодий краківський історик мистецтва, в майбутньому — співробітник музею у Вавельському замку.

³⁶ Katalog St. Gwierza. Тут подаємо власний варіант перекладу з польської. Оригінальний текст документу подано у «Документі № 3». Оскільки ми не мали змоги оглянути шаблю особисто, то визначити мову напису на ній ми не можемо. Однак більше підстав вважати, що текст викарбовано українською.

³⁷ Це твердження виглядає дещо сумнівним, хоча й не може бути розцінене як нереальне. За життя Б. Хмельницького (у період після Берестечка) козацькі підрозділи під командуванням Д. Виговського здобули Сокаль восени 1655 р. Однак доказів особистої присутності гетьмана у містечку не маємо (див.: Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. — К., 1995. — С. 524). Свідчення про доручення козацьким командирам обдарувати місцевий храм нам не відомі, а вибір подарунку, у цьому разі шаблі, залишається загадковим.

³⁸ Изображение людей знатнейших или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малороссии. — М., 1844; К портрету Хмельницького // Киевская старина. — 1882. — № 1. — С. 226, 231; Ровинский Д. А. Подробный словарь русских гравированных портретов. Т. III. — СПб., 1888. — Ст. 2090–2095; Т. IV. Прилож. — СПб., 1889. — Ст. 161, 228, 293, 296, 464; Антонович В. Б., Бец В. А. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Вып. I. — К., 1883. — С. 6–23; О. Г-ий і М. Г. Портрет Хмельницького з вид. 1683 р. // Записки НТШ. — Р. VII. Кн. III і IV. Т. XXII і XXIV. — Львів, 1898. — С. 18–20; Смирнов Я. И. Рисунки Киева по копиям их конца XVIII века // Труды Тринадцатого съезда в Екатеринославе. — 1905. — Т. II. — М., 1908. — С. 308–312; Хоткевич Н. О портретах Б. Хмельницького // Искусство в Южной России. — 1913. — № 3. — С. 151–162; № 4–5. — С. 177–202.

³⁹ Katalog Wystawy Starożytności i Przedmiotów Sztuki 1856 r., urządzonej w Pałacu JW. hr. Augustostwa Potockich w Warszawie na Krakowskim Przedmieszcziu, na korzyść Domu Schronienia Opieki Najświętszej Maryi Panny. — Warszawa, 1856. — S. 98.

⁴⁰ Album Dzieł Sztuki Zastosowanej do Przemysłu z wystawy urządzonej przez Muzeum Pszemysłu i Rolnictwa w Warszawie 1881 r. (tablica LXXXVI).

⁴¹ У 1863 р., після поразки польського повстання, росіяни вивезли колекцію до Петербурга, де вона перебувала в руках гр. Воронцових до 1869 р. Можемо припустити, що разом з колекцією у вимушених мандрах опинилася й булава Б. Хмельницького (див.: Хроника. Варшава // Старые годы. — 1909. — Июль-сентябрь. — С. 496).

⁴² Katalogi Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. 1. Inwentarz Zbrojowni Ordynacji hr. Krasieńskich. — Warszawa, 1909. — S. 86–87.

⁴³ Тут і далі термін вживається у вузькому значенні: мається на увазі конкретна історична річ — експонат Військового музею у Стокгольмі. У ширшому значенні під гетьманським прапором розуміється уся сукупність пам'яток цього типу, що використовувались Б. Хмельницьким (див.: Крип'якевич І. Прапор Б. Хмельницького // Неділя. — 1911. — № 6; передрук: Рада. — 1912. — № 23. — С. 4.

⁴⁴ Белавенец П. И. Краткая записка о старых русских знаменах. — СПб., 1911. — С. 33.

⁴⁵ Там само. — С. 51.

⁴⁶ Популярний, дещо спрощений та скорочений, варіант тексту опубліковано у газеті «Український форум» (див.: Турек С., Савчук Ю. Під яким прапором розпочав боротьбу гетьман Б. Хмельницький? (Гетьманський прапор у Стокгольмі) // Український форум. — 1998. — Ч. 7 (29 грудня); 1999. — Ч. 3–4 (28 лютого).

⁴⁷ Турек Є. Савчук Ю. Нові відомості про бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: політика, ідеологія, військово мистецтво. — К., 1998. — С. 237–251.

⁴⁸ Турек Є., Савчук Ю. Під яким прапором розпочав боротьбу гетьман Б. Хмельницький? — Ч. 3–4. — С. 5.

⁴⁹ Ці слова були викарбувані над вхідними дверми одного з музеїв у Пулавах — «Готичного будинку», від яких відрховує свій вік Фондація кн. Чаргоризьких.

Документ № 1

ШАПКА ГЕТМАНА УКРАИНЫ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦКОГО

Справка

В 1947 году в Белорусский Государственный Музей истории Великой Отечественной войны в порядке реституции от Советской Военной Администрации в Германии поступили многочисленные ценности быв. Белорусского Государственного Исторического Музея в г. Минске, среди которых были и некоторые ценности других музеев.

При вскрытии одного из ящиков, в котором находились ткани и головные уборы, был обнаружен мужской головной убор (шапка), на наружной стороне которого сохранилась бумажная этикетка, очень старая, истлевшая от давности, на которой черными (ореховыми) чернилами, но сильно выцветшими и уже имеющими коричневый цвет, по старой, дореволюционной орфографии написано:

Шапка Гетмана Богдана Зиновія Хмельницкаго скончавшаг. въ 1657 году.

Хранилась у его правнучатой племянницы Ольги Ал. Петровской жившей въ Обо...нь

Наличие этой аннотации послужило основанием для учета этой шапки по описи поступивших ценностей под № 3883, как шапки Богдана Хмельницкого.

В 1948 г. шапка была учтена по инвентарной книге основного фонда музея под № 2471, также как шапка Богдана Хмельницкого.

Дирекция музея произвела научную экспертизу шапки в Государственном Историческом музее в г. Москве. Специалист в области древних тканей, старший научный сотрудник Исторического музея, кандидат исторических наук Л. И. Якунина сделала следующее заключение:

Шапка имеет вид широкого колпака высотой в 27 и в ширину 31 см, значит, носилась взрослым человеком. Она сшита из шелковой ткани атласного переплетения. В свое время шапка была алого цвета,

но в связи с давностью выцвела и теперь имеет лимонный цвет. Об этом свидетельствуют следы алого цвета под нитками и под вышивкой. Шапка по шёлку вышита серебряной нитью (пряченым золотом) узором извивающихся ветвей с цветами. Нижняя часть шапки (опушь) окаймлена шелковой бахромой зеленого цвета и небольшой золотой бахромкой. Подкладка шапки (тафта) шелковая, светло-брусничного цвета, стеганная на шерстяной вате. На подкладке сохранились следы пота, свидетельствующие о том, что шапка долгое время была в носке. Вершина её была увенчана пуговкой. Шапка в своё время была очень богата, дорога, так как и атлас, из которого она сшита, и тафта, которой она подбита, и «золотое» шитье, которым она украшена, являлись в своё время очень дорогими материалами.

Шапка не вызывает сомнения в своей принадлежности какому-то лицу из высших классов, состоятельному человеку.

По времени шапку должно отнести к XVII веку, приблизительно к середине.

Узор, который покрывает всю шапку, является типичным для XVII века, как в русском, так и в украинском искусстве, особенно в народном шитье.

Таким образом, заключение экспертизы и сохранившаяся надпись на этикетке подтверждают подлинность шапки и принадлежность её Богдану Хмельницкому — выдающемуся сыну украинского народа.

Директор Белорусского Государственного
Музея истории Великой Отечественной войны
(С. Шуцкий)

МП

15 мая 1954 г.

г. Минск

Національний музей історії України. — КВ № 10336.

Д о к у м е н т № 2

**MNK — XIV — 218 Nahajka tzw. «Chmielnickiego»,
XVII w.**

1. Opis.

Trzonek — z drzewa wirniowego, naturalnego (z korą), masywny.

Opłot drzewca z szerokiego brązowego, surowego, rzemienia (bawolego), spiralny, przepleciony z odcinkiem podłużnym, z jednej strony zamocowanym na trzonku plecionką przypominającą pieczęć i dwoma gwoździemi, z drugiej wpleciony w konstrukcję biczka.

**Мал. 9. Нагай Б. Хмельницького.
Фундація князів Чорторизьких. Краків.
Фото М. Скочень.**

Obecnie oderwany kawałek opłotu z dwóch części połączonych w rrodku węzłem w postaci pęcionej kulki, przywiązany do trzonka (wyraźny rład gwoździa na końcach, dowodzi, że była to pętla pozwalająca na zawieszenie nahajki na przegubie ręki).

Bicz — pęciony, przymocowany do trzonka opłotem, wzmocnionym trójkątnym językiem (i gwoździem) prawie prostokątnej poduszki wypełnionej szczecina w której zamocowano masywną, twardą, owalną w przekroju pęcionkę.

Bicz wypełniony w rrodku włosiem.

Dł. Trzonka 60 cm, rrednica trzonka ok. 4,1 cm.

Dł. bicza ok. 58 cm.

Dł. całoci ok. 119 cm.

Pochodzenie.

Stan konserwacji.

Literatura i reprodukcje.

Inw. Ęwiatyni Syb. (1815) 1849 str. 77 poz. 656: «Nahayka Bogdana Chmielnickiego».

Kat. Zbroj. z r. 1877: «Nahajka wielka Chmielnickiego».

Д о к у м е н т № 3

MNK–XIV–35 Szabla «Bohdana Chmielnickiego» II poł. XVII w. i XVIII w.

Opis

Głownia — lekko krzywa, bardzo szeroka, sztych centrzczny.

Głownia bardzo zniszczona przez rdzę, wyszczerbiona, część rrodkowa ograniczona do wąskiego kawałka metalu, prócz tego podłużny otwór przy sztychu, dalej dwa mniejsze prawie połączone i jeden, niewielki w rrodkowej części zastawy.

Na zastawie po prawej nabijane złotem popiersie wyobrażające rzekomo Bohdana Chmielnickiego z buławą w prawej ręce, a dalej rłady również złotem nabijanego napisu, a także rytej ramki. W rrodkowej części główni złota szercioramienna gwiazdka, przy sztych zamknięcie ramki i rłady złocenia.

Po lewej rłady rytej ramki, w części rrodkowej częściowo zatarta złota gwiazdka, dalej przy sztychu rłady ramki i ryta wężykowata linia.

Rękojerc — zamknięta żelazna. Jelec prosty z wąsami i paluchem z poziomą tarczą pogrubioną wałkiem na krawędzi, z jednej strony zakończony płaską łezką, z drugiej przechodzący w połokrągły kabłak łukowato dochodzący do kapturka.

**Мал. 10. Шабля Б. Хмельницького.
Фундація князів Чорторизьких. Краків.
Фото М. Скочень.**

Trzon rękojerci drzewniany, pokryty groszkową skórą, ze rładami ukornych karbów (rłady naprawy). Kapturek płaki owalny schodzący warkociem po grzbiecie trzonka do jelca.

Dł. główki 87,4 cm, szer. u nasady 5,3 cm.

Wys. ręk. 12,0 cm.

Pochodzenie.

Stan konserwacji.

Literatura i reprodukcje

Poczet Pam... w Ęw. Sybilli (3032) s. 90: «Pałasz w czarnych pochwach, oków żelazny, z portretem ze złota wybitym Bogdana Chmielnickiego i przez niego dany był do korcioła w Sokalu. Na główki napis: "Szczu pod Zborowem Zbarażom, toby w naszym Sławie nie buło utraty"».

Inw. Ęw. Sybilli w Puławach s. 231: «Pałasz w czarnych pochwach. Oków żelazny. Należał do Bohdana Chmielnickiego».

Kat. Zbroj. z r. 1877: «Szabla prosta, zniszczona rdzą, z popiersiem złotym Bohdana Chmielnickiego. Bez pochwy».

Kat. St. Ęwierza: «Szabla Bohdana Chmielnickiego ofiarowana przezeń do korcioła w Sokalu. Wiek XVII. Na... główki... rład napisu, który brzmiął: «SZCZO POD ZBOROWOM ZBARAŻOM SŁAWY ZAROBYLI / JNJ POD BERESTECZKOM NAHŁO UTRATYLI / NE BUŁO NA LACHOW SWOICH SIA PORYWATY / J Z B... ZARAZ W SKOK UTEKATY / TOBY W NASZOY SŁAWIE NE BUŁO UTRATY 1652».

Nr kliszy fotograficznej

Miejsce przechowywania

Uwagi

Д о к у м е н т № 4

363. Buława z pełnego rogu nosorożca, nabijana srebrem, i obsadzona u dołu w korć słoniową z XVII wieku.

Wedle podania miała należeć do hetmana kozaków Zaporozkich Bogdana Chmielnickiego.

Długorć 0, 320 m. Własność Gen. Adj. hr. W. Krasieńskiego.

**Мал. 11. Булава Б. Хмельницького.
Музей війська польського. Варшава.
Фото М. Скочень.**